

Joanna Stojer

Narzędzia zbrodni na krzyżach pokutnych¹

Implements of crime depicted on penitential crosses

Artykuł jest poświęcony problematyce tzw. krzyży pokutnych, kamiennych krzyży, na których wyryto wizerunek narzędzia zbrodni. Porównano średniowieczne narzędzia, którymi dokonano zabójstwa z narzędziami zbrodni spotykanymi obecnie. Narzędzia niewiele zmieniły się na przestrzeni dziejów, średniowieczny miecz, kord i topór zostały zastąpione współczesnym nożem i siekierą. W pracy poruszono także aspekty prawne i kryminologiczne krzyży pokutnych w odniesieniu do współczesnej regulacji karnej.

This paper focuses on presenting the issue of the so-called penitential crosses, i.e. stone crosses with carved images of implements of crime. The author compares medieval homicide implements with contemporary ones. The result of this examination demonstrates that implements used to commit crimes in Middle Ages did not undergo substantial changes over the centuries, with the medieval sword, knife and battleaxe having been replaced by a modern knife and a hatchet. Penitential crosses are also presented from the historical perspective. The report describes legal and criminological aspects of penitential crosses, referring such aspects to contemporary penal regulations. Furthermore, this paper is illustrated with photographs showing penitential crosses with carvings of crime implements.

Słowa kluczowe: krzyże pokutne, narzędzia zbrodni, miecz, nóż

Key words: penitential crosses, implements of crime, sword, knife

Krzyże pokutne to pamiątki po zbrodniach dokonanych w odległych, średniowiecznych czasach. Niektórzy badacze zwą je „krzyżami pojednania” [1] lub „kamiennymi krzyżami pomnikami dawnego prawa” [2], częściej jednak zwane są pokutnymi. Są wykute z kamienia, najczęściej pochodzącego z pobliskiego kamieniołomu. Zazwyczaj jest na nich wyżłobiony prosty wizerunek broni np. miecz, nóż, topór, łuk czy kusza. Według legend, ale także według źródeł historycznych, są postawione w miejscach, w których w czasach średniowiecznych dokonano zabójstwa, a wykute zostały przez zabójcę [3]. Zwyczaj ich stawiania zaczął zanikać pod koniec XVII wieku, w wyniku wprowadzenia w 1532 roku przez cesarza Karola V kodeksu karnego *Constitutio Criminalis Carolina* [4].

Krzyże kamienne występują na terenie całej Europy: w Hiszpanii, we Francji, Włoszech, w Irlandii, Skandynawii, Austrii, Niemczech, Czechach, Polsce. Jednak nie zawsze są to obiekty o charakterze pokutnym, mogą to być także krzyże nagrobne. Według szacunków, w Europie zachowało się około 7000 obiektów pokutnych (krzyże i kapliczki), w Polsce zewidencjonowano prawie 700 obiektów, głównie na Śląsku [5]. Wiele krzyży zaginęło na przestrzeni dziejów, czasem jednak udaje się odkryć te zaginione.

W średniowieczu trudno mówić o wykształconym prawie karnym w dzisiejszym rozumieniu znaczenia tego zwrotu (np. samo pojęcie „nieumyślne zabójstwo” współcześnie nie istnieje). Często

¹ Artykuł napisany na podstawie pracy magisterskiej „Krzyże pokutne. Aspekty prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne” pod kierunkiem prof. dr. hab. Józefa Wójcikiewicza, obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Katedrze Kryminalistyki w 2006 roku.

konflikty rozwiązywało prawo zwyczajowe i to właśnie poprzez kultywowanie zwyczaju stawiano krzyże pokutne. Umożliwiał to tak zwany system kompozycyjny. W średniowieczu, gdy po zdarzeniu z zabójstwem trzeba było na nowo zaprowadzić ład społeczny, przywracano go przez przyjęcie przez osoby bliskie ofierze odszkodowania od sprawcy, alternatywą było krwawe pomszczenie śmierci najbliższego. Trudno określić, który sposób był częściej wybierany, gdyż brak na ten temat szczegółowych danych. Przyjęcie przez rodzinę odszkodowania za śmierć bliskiej osoby wiązało się z zawarciem umowy – *compositio*, zwanej także traktatem pokutnym, pomiędzy rodziną ofiary a zabójcą. Traktaty pokutne były zawierane przy udziale przedstawicieli kościoła i lokalnej władzy. W ten sposób zasada „oko za oko, ząb za ząb”, czyli tradycja krwawej wendetty, została złagodzona poprzez zawieranie traktatów i stawianie krzyży pokutnych. Zobowiązania, które nakładano na winowajcę, były wpisywane do ksiąg. Traktat taki określał, że zabójca zobowiązany jest zapłacić koszty sądowe, wypłacić odpowiednie odszkodowanie rodzinie zabitego, opłacić pogrzeb ofiary, przekazać dla kościoła określoną ilość dóbr, odbyć pielgrzymkę pokutną oraz wykuć kamienny krzyż pokutny lub postawić kapliczkę pokutną (czasami po prostu ufundować) [4].

Ciekawie wyglądała sprawa resocjalizacji. Dokonywano jej poprzez realizację traktatu pokutnego, czyli poprzez połączenie specyficznej kary i „pokuty”. Społeczeństwo średniowieczne bardziej koncentrowało się na treściach społecznych (zadośćuczynienie, pokuta, przebaczenie, „widoczna” poprawa) niż państwowych czy sądowych (proces, skazanie, wykonanie kary). Obecnie również należałoby kłaść większy nacisk na sprawiedliwość naprawczą i większe zastosowanie w prawie karnym mediacji [6, 7].

Na krzyżach wykute są narzędzia zbrodni – np. miecz, kusza, topór, widły lub nóż, czasem także daty. Istnieje też interpretacja, iż są to symbole zawodu wykonywanego przez ofiarę. Możliwe jest również, że w pewnych regionach Europy był to symbol narzędzia zbrodni, a w innych zawodu ofiary. Niektóre symbole na krzyżach jednak pozostają tajemnicą, są prowadzone badania bronioznawcze mające bliżej określić, co takiego wykute jest na krzyżu.

Przykładowe narzędzia wryte na polskich krzyżach to: miecz, nóż, sztylet, kusza, łuk, strzała, topór, ciupaga, włócznia, halabarda, szabla, widły, łopata, cep, kielich, stopy, młot, pistolet. Jako ciekawostkę można podać parę przykładów krzyży z podwójnymi rytami (wykute są albo po obu stronach krzyża albo jeden pod drugim): w Brenniku koło Złotoryi jest krzyż z nożem i kuszą, w Dłużcu koło Lwówka

Śląskiego z nożem i mieczem, w Jaworze z toporem i cepem, w Jeleniej Górze z kuszą i mieczem. Być może sprawca zabójstwa używał wielu narzędzi lub sprawców mogło być więcej. Istnieje legenda dotycząca krzyża z dwiema wykutymi siekierami, według której dwóch braci miało się wzajemnie zabić w sporze o spadek [8]. Jest to jednak wątpliwe, gdyż przypadki, by obie strony konfliktu doznały ran śmiertelnych wskutek bezpośredniej walki, są bardzo rzadkie. Zachowało się wiele innych legend dotyczących zdarzeń, w wyniku których doszło do wykucia kamiennego krzyża [9]. Są opowiadane i często ubarwiane z pokolenia na pokolenie. Poza granicami Polski też występują krzyże z interesującymi rytami [10]. Dla przykładu w Saksonii w Gersdorf jest krzyż z rytym mieczem, nad którym są wyrte 4 palce a w miejscowości Barnstorf trzepak do prania.

Ryc. 1. Krzyż pokutny w miejscowości Malá Skalice (Republika Czeska), na zdjęciu strona krzyża z mieczem, z drugiej strony jest wykuty topór. Fot. Joanna Stojer.

Fig. 1. A penitential cross in Mala Skalice (Czech Republic) shows a carving of a sword; the reverse side bears a battleaxe emblem. Photograph by Joanna Stojer.

Duża ilość i różnorodność narzędzi przedstawionych na krzyżach pokutnych nasuwa pomysł porównania narzędzi zbrodni używanych w średniowieczu, do narzędzi spotykanych obecnie w sprawach o zabójstwo lub pobicie ze skutkiem śmiertelnym. Oczywiście nie da się przeprowadzić takiego porównania w sposób ilościowy, bo nie ma żadnej statystyki dotyczącej zabójstw średniowiecznych. Można jednak przeprowadzić pewne porównania jakościowe.

Ryc. 2. Krzyż pokutny w miejscowości Nawojów Łużycki, ma wryty miecz i 2 tarcze. Fot. Leszek Szostek.

Fig. 2. A penitential cross in Nawojów Łużycki with a carving of a sword and two shields. Photograph by Leszek Szostek.

Na podstawie artykułu „Zabójstwa w Krakowie w latach 1881-1980” [11] można dokonać porównania zdarzeń średniowiecznych do współczesnych zabójstw. W artykule omówiono 2619 przypadków zdarzeń ze skutkiem śmiertelnym. Jeśli chodzi o sposób popełnienia zabójstwa, najczęściej były to obrażenia zadane ofierze narzędziami tępymi, siekierami i nożami. Zaś najczęstszymi motywami były: bójki, napady rabunkowe i konflikty rodzinne. Widać na tym przykładzie duże podobieństwo narzędzi i motywów przy średniowiecznych i współczesnych zdarzeniach ze skutkiem śmiertelnym [12].

W ramach mojej pracy magisterskiej przebadalam 240 opinii w zakresie identyfikacji narzędzia czynu, pochodzących z lat 1997-2005, wydanych w Zakładzie Medycyny Sądowej Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Poniżej podaję wyniki tych badań. Użyte narzędzia wg 240 opinii:

- nóż (lub noże) – 106-44%
- broń palna – 40-16,7%
- siekiera – 24-10%
- młotek – 11-4,6%
- inne – 58-24% (np. metalowa łyżka do opon, kabel elektryczny, metalowy pręt, łom, grabie, butelka po wódce, śrubokręt, widły, tłuczek do mięsa, tasak, kastet, but, krzesło).

Ryc. 3. Krzyż pokutny w Czernicy z rytem pistoletu, fot. Daniel Wojtucki.

Fig. 3. A penitential cross in Czernica with a pistol carving. Photograph by Daniel Wojtucki.

Z badań opinii wynika zatem, że narzędziem najczęściej używanym przez sprawcę/sprawców do powodowania urazów cielesnych ze skutkiem śmiertelnym jest nóż lub nóż wraz z innym narzędziem (ewentualnie więcej noży). Bardzo często są też używane przedmioty będące wyposażeniem kuchni bądź mieszkania np. butelka, krzesło, tasak.

Ryc. 4. Krzyż pokutny we wsi w Hořičky (Republika Czeska) z rytem kuszy. Fot. Joanna Stojer.

Fig. 4. A penitential cross in Horický (Czech Republic) with a carving of a crossbow. Photograph by Joanna Stojer.

Ryc. 5. Krzyż pokutny w miejscowości Jaroměř z wyrytym toporem i dzidą. Fot. Joanna Stojer.

Fig. 5. A penitential cross in Jaromer with a carving of a battleaxe and spear. Photograph by Joanna Stojer.

Narzędziem najczęściej widniejącym na krzyżach pokutnych jest nóż i miecz, a w następnej kolejności siekiera i broń cięciwowa a więc łuki i kusze. Sporadycznie przedstawiane są inne narzędzia. Tym samym nóż i siekiera są narzędziami najczęściej używanymi do zadawania śmierci – zarówno dzisiaj jak i kilkaset lat temu. Także historyczne narzędzia zbrodni, niespotykane już w dzisiejszych przypadkach zabójstw, są w jakiś sposób podobne do obecnych. Miecz, kusza i łuk, w przeciwieństwie do narzędzi podręcznych znajdujących się na wyposażeniu prawie wszystkich gospodarstw domowych (nóż, siekiera, młotek), zakwalifikować należy jako narzędzia militarne (czyli broń). Narzędzia te są wytwarzane z założeniem używania ich w walce i zadawania śmierci, chociaż kusza i łuk mogły być używane do polowań. Odpowiednikami tych narzędzi jest obecnie broń palna. Pistolet wykuty na

Ryc. 6. Krzyż pokutny we wsi Hubíles (Republika Czeska), ma ryt siekiery i cepu. Fot. Joanna Stojer.

Fig. 6. A penitential cross in Hubiles (Czech Republic) with a carving of an axe and flail. Photograph by Joanna Stojer.

krzyżu jest dobrym przykładem przejścia od narzędzi średniowiecznych do współczesnych. Sposób zabijania niewiele się różni w dzisiejszych czasach od zadawania śmierci parę wieków temu, udoskonała się jedynie narzędzie. Oczywiście zmieniają się narzędzia podręczne, jednak i one wykazują podobieństwo do siebie, przykładowo grabie czy widły, a także różne noże. Odpowiednikiem dawnych mieczy i kordów są dzisiaj bagnety i noże, także te kuchenne. W dawnej kuszy można dopatrywać się odpowiednika współczesnej broni palnej, głównie ze względu na ich zasięg, celność i skuteczność. Narzędzia używane w średniowieczu są bardzo podobne do tych, którymi zabija się dzisiaj. Najpopularniejszy wtedy miecz i nóż zastąpił nóż.

Ryc. 7. Krzyż pokutny z rytym łopaty wmurowany w ścianę kościoła w Bytomiu Odrzańskim. Fot. Daniel Wojtucki.

Fig. 7. A penitential cross set in the wall of a church in Bytom Odrzański with a carving of a shovel. Photograph by Daniel Wojtucki.

Można zastanowić się, jakie znaczenie miał kielich, stopy czy ręce wykute na krzyżu. Śmierć, jak wynika z opinii Zakładu Medycyny Sądowej, można zadać na wiele sposobów, być może więc, kielich symbolizuje podanie ofierze trucizny, a koła furmanki wypadek drogowy. Krzyż ze stopami może przedstawiać zadanie śmierci poprzez kopanie ofiary, obecnie zdarzają się przypadki, w których dokonano zabójstwa poprzez zadanie obrażeń obutymi stopami. Być może krzyże przedstawiające ryt dłoni symbolizują zadławienie ofiary przez zabójcę. Na jednym z krzyży jest ryt pługu. Być może elementem pługa, narzędzia rolniczego, dokonano zabójstwa w jakimś sporze o miedzę, przecież i obecnie zdarza się dokonywanie zabójstw przy użyciu najróżniejszych przedmiotów. Jeśli nie zachowały się przekazy o konkretnych krzyżach pokutnych czy umowy kompozycyjne do nich, można tylko przypuszczać, w jaki sposób zabójca pozbawił swoją ofiarę życia.

Wydaje się, że krzyże pokutne były stawiane za głośne zabójstwa, gdzie sprawca był znany lub

ujęty, a nie za skrytobójcze, zabójca musiał „być” i „chcieć” przebaczenia. Widoczne jest zatem pewne podobieństwo do dokonywanych współcześnie zabójstw tzw. rodzinnych.

Ryc. 8. Ilustracja z książki A. Scheera „Krzyże pokutne Ziemi Świdnickiej”.

Fig. 8. Illustration from a book by A. Scheer „Krzyże pokutne ziemi świdnickiej” [“Penitentiary Crosses of the Świdnik Land”].

Współczesna regulacja prawna dotycząca kary za zabójstwo jest jednoznaczna. Całe postępowanie reguluje kodeks karny, kodeks postępowania karnego i kodeks karny wykonawczy [13]. Wiele aspektów kryminologicznych dawnych zabójstw wykazuje podobieństwo do współczesnych zdarzeń ze skutkiem śmiertelnym. Natura ludzka się nie zmienia – jak dawniej tak i dziś dokonywano zabójstw. W Polsce nadal podobne są narzędzia, których się do tego używa, rodzaj i motyw zabójstw. Najczęściej do takich zdarzeń dochodzi w wyniku afektu, kłótni rodzinnych, pod wpływem alkoholu [14]. Podobnie działo się zapewne przy tych zdarzeniach, kiedy pozwolono zabójcy wykupić się od śmierci przez postawienie krzyża pokutnego. Jest oczywiste, że współcześnie nie da się takiej sytuacji rozwiązać poprzez wykucie krzyża, ale coraz

szersze zastosowanie idei mediacji pokazuje, że sprawiedliwość naprawcza jest lepszym rozwiązaniem niż retributywna.

Tematyką krzyży pokutnych zajmuje się Bractwo Krzyżowców pod przewodnictwem Andrzeja Scheera. Dwa razy w roku organizowane są Biesiady Pokutne, podczas których objeżdża się krzyże pokutne w danej okolicy. Wydawana jest również regularna publikacja „Bractwo Krzyżowców”.

PIŚMIENNICTWO

1. www.centrix.zjk.pl
2. Hellmich M.: Steinerne Zeugen mittelalterlichen Rechtes in Schlesien. Steinkreuze, Bildstöcke, Staupsaulen, Galgen, Gerichtstische. Liegnitz 1923.
3. Milka J.: Kamienne pomniki średniowiecznego prawa. Dolnośląskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Wrocław 1979.
4. Scheer A.: Krzyże pokutne Ziemi Świdnickiej. Towarzystwo Regionalne Ziemi Świdnickiej, Świdnica 1987.
5. www.krzyze.pl
6. Czernecka-Działuk B., Wójcik D. (red.): Mediacja. Nietelni przestępcy i ich ofiary. Oficyna Naukowa Warszawa 1999.
7. Rękas A.: Mediacja w polskim prawie karnym. Warszawa, 2004.
8. Wieser S., Vit J., Urfus V.: Kamenné kříže Čech a Moravy. Argo Praga 2001.
9. Seweryn T.: Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce. Pax Warszawa 1958.
10. Meier G.: Steinkreuze-Sühnekreuze-Gedenkreuze. Baden-Württemberg, Świdnica-Gdańsk 1996.
11. Marek Z., Kołodziej J., Gross A.: Zabójstwa w Krakowie w latach 1881-1980 Arch. Med. Sąd. i Krym. 1984, 34(3).
12. Gierowski J. K., Jaśkiewicz-Obydzińska T.: Zabójcy i ich ofiary. Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 2002.
13. Waltoś S.: Proces karny. Zarys systemu. Lexis Nexis, Warszawa 2003.
14. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K.: Kryminologia. Arche, Gdańsk 1999.

Adres autora:
Joanna Stojer
ul. Parkowa 15/37
30-538 Kraków
tel. 600 532 381